

El món de la pilota i la ruralitat

Josep Pérez Soriano, Universitat de València ¹

A Pilota valenciana, pràctica, ciència i codi. Agulló, González i Gómez Ferri (coord.)
Edicions de la Universitat de València, 2016. Pp 237-245. ISBN:978-84-9133-003-5

La pilota valenciana és considerada un tret cultural característic del poble valencià, un signe d'identitat que, internament, “concita una rara i gojosa unanimitat com a element cultural propi i distintiu de punta a punta del territori”, n'adverteix G. Frasquet (2013:48). Els pobles, els països, es defineixen i són definits, pels trets característics distintius com ara la cultura, la llengua, el territori, la història, etc., que els identifica, és a dir, que comparteixen i que, alhora, els fa identificables entre els altres, per comparació. La identitat d'un poble s'enllesteix, doncs, des de les percepcions col·lectives dels seus habitants, cap endins, i cap a fora, des d'allò que els caracteritza segons uns altres.

El joc de la pilota valenciana és un senyal distintiu que sovint s'ha presentat com una conseqüència de la ruralitat: “La pilota valenciana estretament vinculada al món rural valencià tradicional, n'és un bon exemple. El seu paper com a reducte d'una sociabilitat rural i predominantment masculina explica, en part, la seua pervivència plurisecular” (*Faixa roja, faixa blava...* 2013:13). És un reducte d'una sociabilitat rural? Serà això el que n'explica la supervivència? Per què s'associa el joc de la pilota al món rural? Per què la pilota concitarà una rara unanimitat? Tot seguit es tractarà de respondre aqueixes qüestions, partint d'una suposició inicial: l'adscripció de la pilota i dels pilotaris, al món rural és una interpretació equívoca.

1. És un reducte de ruralitat?

No hi ha consens entre els experts sobre el significat de ruralitat. Hi refereix genèricament a un tipus de co-residència (de baixa densitat de població), a un estil de vida (més tradicional) on hi predomina l'activitat agrària i l'absència de serveis i d'infraestructures públiques. Tot i això, és difícil determinar la frontera entre els espais rurals i urbans (*folk-urban*). Per a Wirth (1938), la ciutat és un assentament relativament gran, dens i permanent d'individus socialment heterogenis.

¹ Josep Pérez Soriano és doctor en sociologia per la Universitat de València. Ha estat director de la Unió de Llauradors i Ramaders del País Valencià (1989-1996); vicepresident de la Mútua del Camp (1987-1994) i vicepresident de la Federació de Pilota Valenciana (1995-1999)

La grandària objectiva de l'hàbitat, però, no és determinant. La ruralia és una construcció social, intersubjectiva, que, paradoxalment, naix i es desenvolupa alhora que el món modern, urbà per excel·lència. És a dir, allò que la modernitat anomenarà món rural, apareix amb el procés d'industrialització, en la mesura en què s'expandeix el món urbà. Els diccionaris codifiquen el mot *rural* com "agrest, camperol, rústec, silvestre; pertanyent a la vida del camp, per oposició a la vida de la ciutat", d'ací prové *villano*, *villanía*, *ruín*, en castellà. Per a la Real Academia Española (RAE) *rural* es "inculto, tosco, apegado a las cosas lugareñas"². Per contra, *urbanitzar* és sinònim de cortesia i bones maneres, les quals s'adquireixen amb l'habitudo de la societat en les ciutats (DCVB, 1988). Així, *civilitzar* és convertir una persona tosca o insociable en educada o sociable (Moliner, 2008: T1:382).

El món rural és caracteritzat per la proximitat a la natura, en contraposició a l'artifici urbà que representa un control major: civilització. Louis Wirth anomena *urbanització* (1938:5) a "l'embruix que la ciutat exerceix, atès el poder de les seues institucions, a través dels significats que circulen en els mitjans de comunicació i de transport". Per a Bourdieu, la *fascinació* urbana és un exemple d'internalització dels valors dominants; la solsidea en els valors rurals, una revolució simbòlica (2004:227) en la qual els esquemes de percepció (d'ordenació i classificació) atribueixen significats positius a l'estil de vida urbana, paradigma de modernitat; mentre que allò periurbà esdevindrà folk, un reducte del passat, un anacronisme; fòssil, relíquia d'una societat anterior, més tradicional (estigma).

La ideologia dominant sol coincidir amb la ideologia de la classe dominant, sostenia Marx. La ruralia és, sobretot, perifèria, espai remot, allunyat del centre; privació (relativa) de la capital i del capital; de l'espai físic on són els agents i els poders dominants. Les estructures socials de dominació simbòlica es reproduueixen en la visió i en la divisió territorial, s'expressen en l'exclusió mútua (en la distinció) de les parts, entre la jerarquia i l'antagonisme de les posicions socials.

"Las grandes oposiciones sociales objetivadas en el espacio físico (por ejemplo capital/ provincia) tienden a reproducirse en los espíritus y en el lenguaje en forma de oposiciones constitutivas de un principio de visión y de división, vale decir, en tanto que categorías de percepción y evaluación o de estructuras mentales (de capital/provinciano) (Bourdieu, 2002:122)

² Aquests significats negatius, estereotips, podrien ser suprimits en l'edició número 23 del diccionari de la RAE, prevista per a la tardor de 2014.

2. Quines raons expliquen la seua supervivència?

El joc de la pilota no és una activitat exclusiva dels valencians. És un joc quasi universal, present des de fa mil·lennis en cultures diverses. Quan li afegim l'adjectiu "valenciana" es refereix a "les formes de jugar, que s'han anat consolidant a les nostres terres des de l'edat mitjana" (Sarasol, Aguilar i Alcántara, 2013:22). Així que naix com a joc i no com a esport; pràctica d'oci, de lleure; entreteniment que, no per voler divertir-se, deixaven de tenir un esperit competitiu; es practicava a l'aire lliure o en un espai que "bé podia ser el camp obert o el carrer d'una urbs, el pati d'un castell o fins i tot un simple tram de carretera o camí; practicant-lo joves i vells, patricis i plebeus, prínceps i reis"³ (Iñúrrria, 2013:39).

De pràctica general masculina, tot i vinculada al temps lliure que deixaven les ocupacions "de veritat", al camp o a la fàbrica segons Joan Seguí, fins arribar a ser considerada un signe cultural *folk*. Quines raons expliquen la seua pervivència? Per a l'historiador G. Frasquet, la primera raó és l'antiguitat (2013:48). Les proves més antigues daten del segle XIII (a Alcoi); i si n'ha perdurat fins ara, vol dir que ha hagut de superar greus dificultats: com les repetides prohibicions "que són la millor constància de la seua presència continuada". Un segon element decisiu n'és la pràctica "per part de tots els estaments socials" (Ibid: 49). I, finalment, l'omnipresència, considerada tercera de les raons: "Podríem recórrer de nord a sud els pobles del nostre país, fins i tot els més recòndits, i pertot arreu trobaríem la pràctica o la memòria del nostre esport (...) I aquest conreu tan estès s'hi afegia a una altra sensació fonamental: a més d'ancestral, es tractava d'un joc propi (impressió d'exclusivitat)" (Ibid:51).

Antiguitat, pràctica social generalitzada i omnipresència; tres raons de pes i una d'addicional: la impressió d'exclusivitat, signe d'identificació. Són tots atributs que comparteixen alguns pobles europeus, en que el joc de pilota amb la palma de la mà⁴ també n'ha assolit la consideració de tret cultural propi. Tanmateix ¿Quina serà la raó cabdal de l'èxit relatiu de la pilota valenciana? En pura teoria i pel que fa als primers segles, hi podria ser l'interès de les classes dominants, tal com hi sosté G. Frasquet: Al principi fou un joc més aviat aristocràtic que s'expandí verticalment –i descendent- en l'escala social a l'antic Regne de València (2013:49).

³ "Curial tot lo jorn jugava a pilota davant lo palau" (Curial I, 12, a DCVB: VIII, 577)

⁴ *Jeu de paume*, en l'idioma francès

El joc de pilota esdevindria pràctica general i, malgrat la prohibició intramurs (des del 1391 a València), la pilota romandrà ben viva a places i carrers, tot i que separada en espais reservats, tancats: les principals famílies nobles de la capital del Regne tenien trinquet propi⁵ (distinció). Al final d'aquesta etapa, en que es divideix l'espai entre el poble pla i les classes benestants, es consolidaria també la diferenciació entre les modalitats de trinquet ⁶ i de carrer. El primer president de la Federació de Pilota Valenciana, Víctor Iñúrrria (2013:43), ho descriu així:

“L'evolució històrica va portar, a través de l'eterna lluita de classes entre nobles i poble pla, a establir el que en tantes altres situacions s'ha repetit, el noble es va tancar en els seus espais privats, mentre que els simples llauradors, artesans, menestrals, etc.. és a dir el poble que vivia, comerciava, es relacionava, jugava i es divertia, va arrelar la seua pràctica als espais lliures externs”

En la segona etapa (finals del segle XVII) canvien les preferències d'oci de la noblesa en favor de l'equitació, el billar o l'esgrima, en voga entre la Cort de Lluís XIV de França. Perdut l'efecte imitació de les classes altes, el joc de pilota es redueix a l'oci de les classes populars, encetant un camí de davallada general. “Aquest llanguiment, però, no es produí en aquells llocs on més s'havia afermat entre el poble, com al País Basc i a l'antic regne de València, on contràriament adquirí un auge extraordinari, com ho palesen, directament, la copiosa documentació sobre l'obertura de trinquets, molts d'ells gestionats per convents, parròquies i hospitals” ⁷ (G. Frasquet, 2013:51). La gran popularitat i l'interès del clergat explicarien, ara, les raons de l'èxit secular del joc de la pilota.

La tercera etapa s'inicia amb la modernitat (finals del segle XIX) i l'emergència d'una nova classe social, la burgesia, amb preferències diferents: A la tradicional crítica moral (*prohibido blasfemar*) s'hi afegeix l'interès i el menyspreu burgés per un joc “indigne d'una ciutat”. És molt gràfica la citació que hi fa l'arquitecte Carles Juan Fuster: “en un context d'intensa reforma urbana, un article del diari Litoral demana a l'Ajuntament (de Gandia) que es desfera del trinquet de la Porta de València *que para nada se aprovecha y que además que se vendería como solares a muy buen precio, se hermostearía mucho Gandia si allí se edificara*” (2013:119).

⁵ Pel segle XVI, a la ciutat de València hi havia tretze trinquets, entre els quals destaquen els del Miracle, Centelles, d'En Ciurana, de Mossèn Olcina, dels Mascons i el de Cavallers (Iñúrrria, 2013:46)

⁶ El nom de trinquet deriva del mot francès *tripot* o *triquet*.

⁷ Les travesses de les partides de pilota finançaren l'Hospital dels *Ignoscents, folls e orats* de València (1410) o el *Santo Ospital de Pobres e Enfermos* de Gandia (1783), per posar-ne dos exemples.

La pressió urbanística ocasionaria l'enderrocament de molts trinquets urbans, al temps que es fomentaren els esports *moderns*⁸. Això no obstant, la decadència en les grans ciutats es compensarà, àmpliament, amb una massiva expansió per la resta del territori, on la modernitat no impediria la construcció de nous trinquets.

La part final de l'etapa moderna, però, esdevindrà amb el replegament front a la urbanització i amb la irrupció de l'automòbil; la resistència a la prohibició dels jocs d'atzar durant el franquisme (travesses incloses⁹) i la invisibilitat dels mitjans de comunicació de masses, amb la ràdio i el televisor. D'acord amb Llorenç Millo, la dictadura franquista, l'arribada de la televisió i el futbol, l'ocupació dels carrers i un cert esnobisme burgès, acabaren amb la bona salut del joc, a més de l'emigració cap a les grans ciutats. La pèrdua del carrer influirà en la davallada que es produeix en la pràctica del joc, mentre que la invisibilització informativa hi propiciarà de manera indirecta l'abandonament (a Llopis i Bauset, 1999: 25), una desafecció progressiva, l'alienació generacional irreversible i massiva.

Això no obstant, la crisi dels anys 60 del segle XX "es supera tan sols gràcies a l'aparició de figures com el Genovès, les travesses¹⁰ i la popularitat del joc en molts pobles de la ruralia¹¹. Amb tot, la societat moderna quasi acaba amb la tradició" (Iñúrrria, 2014: 47). La dictadura franquista, la modernitat urbana, els mitjans de comunicació, tot és en contra: la pilota passa a ser invisible. És la primera passa per tal que deixi de ser: "Es pot llegir un any sencer d'un periòdic i no trobar ni una sola crònica d'una partida" (...) La pilota va passar a ser (considerada) una relíquia del passat. Una *rara avis* que calia estudiar com un fenomen en vies d'extinció" (Agulló i Agulló, 2013:72). Prohibida, perseguida, invisibilitzada, tot i que no extingida, encara; el Soro, Dani, Genovés, Pujol, Miquel... en són testimonis.

⁸ Les pràctiques esportives poden classificar-se en tres tipologies. Jocs i esports *tradicionals*, vinculats a les identitats col·lectives i culturals, com ara la pilota valenciana; esports *moderns* aportats per la revolució industrial, amb una tradició reglamentària associada a clubs i federacions (com el futbol, el bàsquet) caracteritzats per disciplina, competició, treball d'equips; i finalment, els *postmoderns*, un conjunt d'activitats físiques que s'han desenvolupat en el darrer quart del segle XX, amb valors centrats en el benestar individual. Les activitats postmodernes són més informals a l'hora d'organitzar-se; es practiquen a l'aire lliure, fora d'instal·lacions convencionals, sovint individualment, i solen respondre a una estètica hedonista (García Ferrando: 2006:19)

⁹ Molts trinquets de l'època encara són accessibles a través d'una discreta porta dins d'un bar.

¹⁰ En eixe període, la geografia dels trinquets actius coincideix amb el mapa dels exportadors de taronges (de la Marina a la Plana Alta). El comerciant de taronja serà decisiu per mantenir els trinquets.

¹¹ Als pobles rurals, petits i remots, les partides són només per a festes majors. Els trinquets actius són a ciutats com Benidorm, Sueca; Alzira, Lliria, Borriana o Vila-real; al cap i casal, el trinquet del carrer *Pelayo*, s'anomenarà "la catedral", tot i que el més actiu hi seria el trinquet del *Zurdo*, a Gandia.

3. L'adscripció de la pilota valenciana al món rural

La pilota és considerada una *rara avis*; una relíquia del passat, *signum folk*? Pel que s'ha vist al llarg d'aquest relat, ni la pràctica del joc de la pilota, ni els oficis principals dels pilotaris, indueix a pensar en una activitat privativa del món rural¹², tot i que la presència minvarà -en nombre relatiu de practicants i d'instal·lacions-, a mesura que -i allà on- penetra el procés de modernització urbana, radicat en les urbs. Tota la seqüència que s'ha descrit des de la introducció del joc a l'èxit; de la prohibició, negació i invisibilització a la resistència, ha anat en paral·lel al procés que ha patit un altre senyal d'identitat -el més potent de tots- la llengua pròpia. ¿És el valencià una llengua pròpia del medi rural? Si bé ho pensem, el procés de substitució lingüística també n'ha estat persistent, descendent i contundent des de la *imposición y mudanza de costumbres* que s'inicià per la força, sinó subtilment (*sin que se note el cuidado*) amb la derrota d'Almansa (1707). La llengua també n'ha sobreviscut, encara, amb una resistència major en els territoris "rurals".

Comptat i debatut, les societats canvien, alhora que continuen certs esquemes de significats que contraposen els discursos associats als espais rurals i urbans. La ruralia és una categoria social dinàmica, que s'insereix en processos culturals globals, i alhora que contribueix a la diferenciació local, és receptora i productora de significats. Actualment, en el context de l'anomenada post-modernitat, canvien valors i actituds, provocant la ruptura amb imatges tradicionals de la ruralitat. Les activitats i objectes rurals cobren actualitat en ser elements destacats de la construcció identitària en les societats post-industrials. I allò rural deixa de ser considerat marginal, anacrònic, antic, tancat, per esdevenir referent d'arrelament, dipositari de la memòria col·lectiva, escenari de sociabilitat; espai de qualitat de vida i d'exercici d'estils de vida diferenciats. Aquest interès per la diferència en un món cada vegada més homogeni i uniforme, és propi de les societats postmodernes i s'observa associat a la recerca d'identitat, segons Manuel Castells.

En un món globalitzat com l'actual, les persones s'afermen a la identitat com a font de sentit de les seues vides. Quant més abstracte es fa el poder dels fluxos globals de capital, tecnologia i informació, més concretament s'hi aferma l'experiència compartida en el territori, la història, la llengua... (Castells, 2000).

¹² Els oficis dels practicants de pilota no han estat mai diferents a la resta de la població. Si les ocupacions principals de la població eren agràries, molts pilotaris hi serien llauradors. Quan han estat menestrals, artesans... igualment. En la final del campionat nacional d'escala i corda de 2014, tots els pilotaris tenen estudis universitaris; són llicenciats, mestres o tècnics mitjans o superiors.
Font: <http://pilotavalenciana.com/2014/03/07/la-cara-oculta-dels-finalistes-del-circuit-bancaixa/>

Si bé la ubicació simbòlica de la pilota en el món rural expressa un inconscient arraconament al passat, negant-hi la vitalitat present (allò que és) i la possibilitat futura de ser, la paradoxa dels valors postmoderns l'afavoreix, en ser una "rara i gojosa unanimitat com a element cultural propi i distintiu". La unanimitat en la consideració de la ciutadania és positiva; més, si n'és escassa, única, tot i que hi podria esdevenir un joíós residu anacrònic, folk; fòssil *in eternum*. La simpatia i la notorietat són d'interès, tot i ser-ne insuficients. Així, l'escola i la televisió hi són condicions necessàries, però, allò que garantirà la supervivència n'és l'ús; en tots els àmbits, del professional a la pràctica com a joc o l'ús com a espectacle. Cert que si la pilota, com la llengua, no està en els mitjans, contribuïm a minoritzar-la, a percebre-la inferior, a extingir-la¹³. Una llengua, però, no mor perquè no guanye nous parlants; mor quan els que la coneixen no la usen, sostenia Sanchis Guarner. Senzillament, hi cal anar als trinquets. I fer que "sure".

"La pilota valenciana és com una planta silvestre i així és avui encara. És forta per estar arrelada en les entranyes del poble, però no creix, ni sura perquè les autoritats esportives no li han fet, per ara, cas (...) i malgrat tot viu" (Millo, 1982:102)

Malgrat l'absència de política. El reviscolament de la pilota passaria per aturar la fragmentació, per no dissoldre's en la *idiosincràcia* provincial i, en segon lloc, per superar la *rarsa*, carència d'una identitat assumida i compartida per una majoria suficient de la ciutadania. La pilota no potser l'única excepció. Perquè "allò que val és la consciència de no ser res, si no se és poble" (V. Andrés Estellés, 1971)

Fonts:

- AGULLÓ, R i AGULLÓ, V (2013) "Les cròniques de les partides de pilota". A *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana*. Pg 70. Museu Valencià d'Etnologia. Dival.
- ANDRES ESTELLÉS, V. (1971) Llibre de Meravelles. Ed. 314 Vintidoseua edició (2007). València
- BOURDIEU, P (2004) *El baile de los solteros. La crisis de la sociedad campesina en el Bearne*. Barcelona, Anagrama.
- BOURDIEU, P (2002): "Efectos del lugar". *Quaderns d'arquitectura i urbanisme*: N° 234, pg 28-37
- CASTELLS, M. (2000) *El poder de la identidad. La Era de la Información. Economía, sociedad y cultura*. Siglo XXI, México.
- GARCIA FERRANDO, M (2006) "Veinticinco años de análisis del comportamiento deportivo de la población española" (1980-2005). *Revista Internacional de Sociología* Vol. LXIV. Núm. 44, Pp 15-382
- G. FRASQUET, G (2013). "El joc de pilota, patrimoni cultural valencià". A *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana*. Pg 48. Museu Valencià d'Etnologia
- INÚRRIA, V (2013) "Estudi historico-evolutiu del joc de pilota concretat en la pilota valenciana". Pg 38. A *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana*. Museu Valencià d'Etnologia. Dival
- JUAN FUSTER, C (2013) "Excavació d'un trinquet a Gandia (La Safor)". A *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana*. Pg 110. Museu Valencià d'Etnologia. Dival.
- LLOPIS i BAUSET, F (1999) *El joc de pilota valenciana*. Carena Editors
- MILLO, L. (1982) *El joc de pilota*. València: Eds. Tres i Quatre.
- SARASOL, D; AGUILAR, JV, i ALCANTARA F. A (2013) "Per què i per a qui una exposició sobre la pilota valenciana". A *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana*. Pg 22. Museu Valencià d'Etnologia. DIVAL
- _VVAA. *Faixa roja, faixa blava. La pilota valenciana* (2013). Museu Valencià d'Etnologia. DIVAL
- WIRTH, L (1938) "Urbanism as a way of life". *The American Journal of Sociology*, Vol, 44 n°:1 pp 1-24

¹³ La final del campionat nacional d'escala i corda de 2014 no ha estat televisada. La primera partida retransmesa per Rtvv fou al trinquet de Gandia, en la final del torneig Mútua del Camp, fa quasi 25 anys.